

CLOTHES MAKE THE MAN

Early medieval textiles
from the Netherlands

Chrystel R. Brandenburgh

ARCHAEOLOGICAL STUDIES LEIDEN UNIVERSITY 30

LEIDEN UNIVERSITY PRESS

CLOTHES MAKE THE MAN

Early medieval textiles
from the Netherlands

Chrystel R. Brandenburgh

SAMENVATTING

De resten van textiel die af en toe bij opgravingen gevonden worden zijn de zeldzame overblijfselen van kleding, huishoudelijk textiel, zeilen, verpakkingsmaterialen etc.

Alhoewel meerdere auteurs in het verleden gepubliceerd hebben over individuele of kleine assemblages van textielvondsten uit Nederland, is er nog nooit een systematisch onderzoek verricht naar deze vondstcategorie. In het buitenland is het onderzoek naar textielresten de afgelopen decennia sterk ontwikkeld en is het een onmisbare specialisatie geworden binnen het archeologisch vakgebied. Een vergelijkbare ontwikkeling is in Nederland nog niet op gang gekomen, waardoor onze kennis van de productie en het gebruik van textiel in het algemeen en weefsels in het bijzonder voornamelijk is afgeleid van wat er uit de ons omringende landen bekend is. Dit is jammer want er zijn naast kleding bijna geen andere objecten te bedenken die nauwer verwant zijn met de mensen wiens verleden archeologen proberen te ontrafelen. Kleding is namelijk niet alleen functioneel, maar geeft vaak uitdrukking aan de identiteit of sociale positie van degene die de kleding draagt. Bovendien kan kleding gebruikt worden om een identiteit te bevestigen of te creëren. Dit zien we terug in vroegmiddeleeuwse graven waar mensen volledig gekleed werden begraven en grafgiften mee kregen. Zowel kleding als grafgiften werden voor deze gelegenheid zorgvuldig geselecteerd om de sociale status, leeftijd of het geslacht van de overledene weer te geven, te bevestigen of te versterken. Daarom is het niet alleen nuttig om het gebruik van textiel te reconstrueren, maar ook de variabiliteit die kan wijzen op sociale verschillen in de vroegmiddeleeuwse samenleving.

In deze studie is onderzoek gedaan naar het gebruik van textiel en kleding in het gebied dat we nu definiëren als Nederland in de periode van 400 tot 1000 AD. Hiervoor zijn textielresten geanalyseerd die afkomstig zijn van zowel nederzettingen als grafvelden uit verschillende delen van het land: variërend van rurale nederzettingen in het noorden van Nederland tot urbane grafvelden in het zuiden en rurale grafvelden in zowel het zuiden als het midden van het land. Deze geografische verspreiding, de lange tijdspanne van de dataset en de verschillen in vondstcontext resulteren in een zeer gevarieerd beeld van het gebruik van textiel in deze periode.

Textiel is in Merovingische graven vaak bewaard gebleven in de corrosielaag op metalen kledingaccessoires. Deze fragmenten worden doorgaans beschouwd als de restanten van de kleding waarin de dode begraven is, maar ook van lijkwades, matrassen, kussens etc. Doordat de metalen kledingaccessoires vrij nauwkeurig te dateren zijn, is het in theorie mogelijk om de ontwikkeling van textiel vast te stellen gedurende de Merovingische periode. Bovendien zijn het geslacht en soms ook de leeftijd van de begravenen bekend en weten we vaak vrij nauwkeurig waar de textilia in het graf en ten opzichte van het lichaam hebben gelegen. Op basis van al deze informatie was het mogelijk om in grote lijnen te reconstrueren hoe de mensen in het graf gekleed waren. Zowel mannen als vrouwen droegen een onderkleed met daarover een tweede kledingstuk zoals een tuniek of een jurk. Deze kledingstukken konden lang zijn en de benen geheel bedekken, of korter waarbij ze tot de knie of hoger reikten. Het onderkleed was in het algemeen gemaakt van een dun wollen weefsel dat dicht of enigszins los geweven was. Het kledingstuk dat daarover heen gedragen werd was doorgaans van een grovere stof gemaakt die geweven werd van dikkere draden en vaak een open structuur had. Dit kledingstuk werd om de middel vastgezet met een riem. Aan de benen droeg men hosen of beenwindsels van grof geweven stoffen, die met smalle gespen werden vastgemaakt. Mannen en vrouwen droegen over de riem vaak nog een derde kledingstuk of

mantel. Aangenomen wordt dat de fibulae die in vrouwengraven op de heup worden gevonden, gebruikt werden om dit overkleed te sluiten. Op de voorzijde van diverse fibulae zijn daarnaast resten van sluiers of omslagdoeken gevonden die gemaakt waren van dunne, open weefsels in linnenbinding. Sluiers of andersoortige hoofddoeken werden in zeldzame gevallen versierd met smalle bandjes van goudbrokaat.

Uit pictografische bronnen en archeologische vondsten uit de omringende landen is bekend dat mannen en vrouwen verschillende soorten kleding droegen. Dit onderscheid is er echter niet alleen in de snit van de kleding. In dit onderzoek is duidelijk geworden dat vrouwenkleding van andere soorten stoffen werd gemaakt dan mannenkleding en dat de stoffen die door vrouwen werden gebruikt gemiddeld van een hogere kwaliteit waren dan die van mannen. Er is echter ook veel lokale variatie in de gender-gerelateerde voorkeuren binnen het studiegebied. In Rhenen en Wijchen werden vrouwen doorgaans begraven in weefsels van linnenbinding en slechts in een paar gevallen in kepers. De mannenkleding in Rhenen vertoont veel meer variatie met een voorkeur voor kepers, maar ook een aanzienlijk aandeel linnenbinding. In Lent-Lentseveld daarentegen ontbreekt de linnenbinding volledig in vrouwengraven en deze komt alleen voor in graven van mannen en kinderen. Vrouwen werden in dit grafveld alleen begraven in kepers. Alleen in Bergeijk en Maastricht-Pandhof vertonen de vrouwengraven meer variabiliteit in termen van textiel dan mannengraven. In beide grafvelden werden mannen in kepers begraven en vrouwen in gelijke aantallen linnenbinding en kepers. In de vroegchristelijke grafvelden van Maastricht-St. Servaas kerk en Maastricht-Vrijthof zijn er geen verschillen tussen mannen en vrouwen. In deze grafvelden waren alle individuen in hetzelfde type weefsel begraven: de linnenbinding, die beschouwd mag worden als een voorloper op het gebruik van eenvoudige dodengewaden en lijkwades in (vroeg) Christelijke graven.

Een aantal textilia uit graven is niet gebruikt als kleding, maar had een andere functie in het graf. Grafgiften, zoals wapens, werden bedekt met of in stukken textiel gewikkeld voordat ze in het graf werden gedeponeerd. Voor dit doeleinde gebruikte men vaak grove weefsels. Deze handeling kan voorafgaand aan of tijdens het grafritueel hebben plaatsgevonden en zorgde ervoor dat de grafgiften, die op zichzelf al een indrukwekkend gezicht geweest moeten zijn, een blijvende herinnering achterlieten bij de toeschouwers van de begrafenis juist vanwege het feit dat ze door het inpakken of bedekken bewust uit het zicht werden gehaald. Andere textilia werden gebruikt om de bodem van de grafkist te bedekken of waren de overblijfselen van kussens of matrassen. Er is geen onweerlegbaar bewijs voor het gebruik van lijkwades, alhoewel sommige weefsels wel voor dit doel gebruikt kunnen zijn geweest.

Er zijn verschillen tussen de onderzochte grafvelden, zowel wat betreft de typen textiel die gebruikt werden alsook de kwaliteit van de weefsels en de voorkeuren die mannen en vrouwen hadden voor bepaalde stoffen. De grafvelden van Leusden, Maastricht-St. Servaas kerk en Maastricht-Vrijthof vertonen gelijke verhoudingen in weefseltypen met een voorkeur voor linnenbinding en kleine aantallen kepers. Een vergelijkbare situatie zien we in Posterholt, alhoewel de verdeling hier minder geprononceerd is. In andere grafvelden zoals Lent-Lentseveld, Wijchen, Rhenen en Maastricht-Pandhof zijn de kepers en linnenbinding ongeveer in gelijke verhoudingen aangetroffen. Bergeijk is het enige grafveld waar kepers populairder waren dan linnenbinding, een situatie die vergelijkbaar is met die in de nederzettingen in het noorden van het land. In sommige grafvelden, zoals die van Maastricht en Leusden, zijn de weefsels in het algemeen van een hogere kwaliteit dan in andere grafvelden, wat duidt op een zekere mate van welvaart. Desalniettemin blijken zelfs de rijkste Nederlandse sites redelijk gemiddeld wanneer ze vergeleken worden met contemporaine vindplaatsen in bijvoorbeeld Duitsland.

De verschillen die waargenomen zijn binnen de grafvelden kunnen in een bredere regionale context geplaatst worden die de grenzen van Nederland ver overschrijden. De grafvelden van Rhenen, Wijchen en Lent-Lentseveld sluiten aan bij een textieltraditie die in de noordelijke delen van Duitsland is waargenomen. Maastricht en Leusden (en in mindere mate Posterholt) zijn meer vergelijkbaar met het midden van Duitsland, België en Normandië. Bergeijk is moeilijk te vergelijken met andere grafvelden, maar sluit qua textilia het meeste aan bij wat in de nederzettingen in het noorden van Nederland voorkomt. Het is vooralsnog niet duidelijk of deze regionale patronen overeenkomen met de geografische verspreiding van bevolkingsgroepen die hun voorkeuren voor het gebruik en de productie van textiel onderling deelden, of dat we hier de neerslag zien van bepaalde handelsnetwerken waarop de verschillende sites toegang hadden.

De nederzettingen in het noorden van het land geven ten opzichte van de grafvelden een volledig ander beeld van het gebruik van textiel. Hier zijn andere weefsels populair (voornamelijk kepers) en de kwaliteit van de weefsels is aanzienlijk lager dan in de grafvelden is te zien. Er zijn meerdere verklaringen denkbaar voor dit verschijnsel: nederzettingen verschillen van de grafvelden in tijd (ze zijn jonger) en ruimte (ze liggen in het noorden van het land, terwijl de grafvelden in het midden en zuiden zijn gevonden) waardoor feitelijk twee textieltradities met elkaar vergeleken worden. Bovendien is er een verschil in het gebruik van de textilia in beide typen sites. In nederzettingen zijn waarschijnlijk grotere hoeveelheden huishoudelijk textiel en dagelijkse kleding opgegraven. De fijnere weefsels die in graven zijn gevonden vormden daarentegen een onderdeel van het grafritueel, zijn hier waarschijnlijk speciaal voor geselecteerd en hadden een meer symbolische functie.

Uit bovenstaande blijkt dat dit boek een eerste overzicht geeft van het gebruik van weefsels in de vroege middeleeuwen in Nederland. De

meerwaarde van het onderzoeken van deze tot nu toe onderbelichte vondstcategorie is evident. Zelfs wanneer textiel grotendeels verdwenen of slecht geconserveerd is, is het vaak mogelijk om te reconstrueren hoe het in het verleden is gebruikt en krijgen we een eerste indruk van de grote variatie die er in vroegmiddeleeuwse kleding bestond. Het beeld dat uit het onderzoek naar voren komt is echter zeker niet compleet en er blijven nog veel vragen ten aanzien van de productie, het gebruik en de handel in textilia open staan. In die zin is dit boek een vertrekpunt, waarop toekomstig onderzoek kan voortbouwen.

STELLINGEN

Het feit dat textielonderzoekers hun studieobject door een microscoop bezien, resulteert in een (schijn)nauwkeurigheid die niet vanzelfsprekend leidt tot een beter begrip van de betekenis van kleding in het verleden (dit proefschrift §1.3.2.1 & §1.3.2.3).

Maastricht was in de vroege middeleeuwen een belangrijke plaats in het Noordzeegebied, met een bevolking die toegang had tot luxere producten zoals fijne kleding en stoffen. De kledingresten die in deze stad gevonden zijn, bewijzen echter ook dat Maastricht t.o.v. andere centra in het Merovingische rijk een marginale plaats innam (dit proefschrift §8.9).

De kleding in vroegmiddeleeuwse graven is geen weerspiegeling van de dagelijkse kleding van de personen die er begraven zijn omdat in het grafritueel sprake was van de toevoeging van luxere objecten en kledingstukken of speciaal voor het graf gemaakte kleding (dit proefschrift o.a. §8.8 & §8.9).

De conclusie dat decoratief naaiwerk een kenmerk is van hoge status of rijkdom heeft discussie nodig door de vondst van vergelijkbare objecten in het Noord-Nederlandse terpengebied (dit proefschrift §7.7).

De Naked Cowboy bewijst dat het mogelijk is om met behulp van enkele kleine kledingaccessoires een identiteit over te brengen. Dit illustreert dat terughoudendheid moet worden betracht in het trekken van conclusies over de identiteit van de vroegmiddeleeuwse mens op basis van het fragmentarische beeld dat archeologisch textiel geeft van hun kleding.

Het verklaren van variabiliteit is vrijwel onderbelicht in de analyse van vroegmiddeleeuwse materiële cultuur en zal bestaande maatschappelijke modellen die gebaseerd zijn op statistisch aangetoonde homogeniteit in archeologische vondstcomplexen dramatisch kunnen veranderen.

Als restauratoren in de jaren '80/'90 van de vorige eeuw meer geld en tijd hadden gehad om hun werk uit te voeren dan had dit proefschrift niet geschreven kunnen worden. Tegenwoordig echter kan textielonderzoek alleen plaatsvinden als restauratoren wel voldoende geld voor hun werk krijgen.

Gezien de huidige staat van het archeologisch bestel zouden stadsarcheologen elke 10 jaar een sabbatical moeten krijgen om het met publieke middelen gefinancierde archeologisch onderzoek wetenschappelijk en maatschappelijk te valoriseren.

Handwerk- en muziekonderwijs moeten een structurele plaats (her)krijgen in het Nederlandse basisonderwijs.

De historische welvaart van de belangrijkste winkelstraten in Leiden is nog steeds af te lezen aan het prijsniveau van de huidige kledingwinkels.

Vanwege de trage aanpak van de opwarming van de aarde hebben stadsarcheologen in de toekomst ten minste een zwemdiploma en een duikbril en bij voorkeur een duikbrevet nodig.

CLOTHES MAKE THE MAN